

СЕМЕЙНИТЕ НАСТАВЛЕНИЯ ДЗЯСЮН 家训 – СЪКРОВИЩНИЦА НА ДОМАШНОТО ВЪЗПИТАНИЕ В КИТАЙ

Полина Цончева

Великотърновски университет, България

JIAXUN 家训 FAMILY INSTRUCTIONS – TREASURY OF HOME EDUCATION IN CHINA

Polina Tsoncheva¹

University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

Abstract: This paper is a result of the author's strong interest in the organization of Chinese society during the vast period of imperial China — social relationships, education, upbringing. The study and systematization of key prerequisites for the formation and sustainable preservation of moral values in Chinese society will be the subject of a series of publications. One of the essential factors in this regard is the genre of “family instructions” 家训 popular in classical China, within which a number of works were created and distributed with the main purpose of affirming basic moral ideals. Since the hardest core of Chinese society is the family, it is not accidental that these “instructions” are headed in this direction.

Keywords: China; moral values; “family instructions”; *jiaxun*; education

„Сред войни и епидемии, наобиколен от бедните свои деца и внуци, веселят стар Китай тихичко си сърба чай и продължава да се усмихва, и в негова-та усмивка аз виждам истинската му мощ... Що за странна стара душа! Що за велика древна душа!“ – Лин Ютан [„Бит и душевност на моя народ“, с. 23]

В търсене на моралните устои, залегнали в китайското общество в цялото му многообразие и формирали у него през вековете специфична

¹ *Polina Tsoncheva (PhD) is an Associate Professor at the Faculty of Modern Languages, St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo. Her research interests are in the field of Chinese literature and culture, Chinese teaching methodology, history of the education system in China etc.*

народопсихология, предлагам настоящия материал и като допълнение, и като своеобразно продължение на поредица от предходни публикации по теми за обучението и образованието в Китай.

Когато посягаме към даден проблем, освен уговорките, които трябва да направим още в началото, за да очертаем рамката на конкретната тема, задължително е да свържем проблема с конкретен времеви диапазон, така че констатациите да бъдат релевантни. Когато проучваме Китай и целим проследяване на обществените явления в китайското общество, тези исторически отрязъци от времето са достатъчно обширни. Няколко века на фона на над 3-хилядолетното непрекъснато развитие на цивилизацията е предпоставка за търсене и извеждане на връзки, логическа и хронологична последователност между отделни социални явления, провокирали формирането на специфични национални характеристики. Разглежданата тук проблематика обхваща на периода от 1. – 2. век до падането на последната китайска династия през 19. век. Предмет на изследователските търсения са не просто онези ценности, дълбоко залегнали в китайското общество в посочения по-горе период, но и начините на съхранението и предаването им от поколение на поколение.

Основните два стълба на възпитание на подрастващите във всяко общество са образователните институции (развити и разпространени в различна степен през различните исторически периоди) и семейството, което, бидейки част от строго патриархалното китайско общество, е единствената достъпна за жените среда за обучение.

В поредица материали през последните години се опитвах да представя от различен ъгъл образованието в Китай:

- от гледна точка на изграждане и установяване на образователна мрежа от училища на различни нива (национални 国学 и провинциални 乡学), продукт първоначално на държавна, а по-късно (по време и след династия Хан, 2. в. пр.н.е. – 2. в. н.е.) и на частна инициатива:

- от гледна точка на учебното съдържание и методиката на обучение;
- от гледна точка на установяване на образователни политики;
- задълженията на учениците след прекрочване на училищния праг и т. н. до създаването на първото училище за изучаване на руски език през 18. век, а впоследствие и на първото чуждоезиково училище в Китай през 19. век.

Образованието, грамотността и книгите в традиционен Китай заемат специално място. Това, както сме изяснявали и преди, се дължи на факта, че отлично развитата и поддържана изпитна система за набиране на държавни чиновници 科举 *keju*, предоставя възможност на високо образованите, независимо от социалния им произход, да се издигнат в

йерархията на обществото и като част от прослойката на учените чиновници, да концентрират в ръцете си огромна власт. Ето защо в китайското общество доброто образование е синоним на успех и благоденствие (Цончева 2020: 17).

Моралните ценности, залегнали в основата на образованието са обект на предишно изследване, предложен в рамките на предходно издание на тази конференция (Цончева 2020). В него са търсени паралели между философско-идейните концепции в българското и китайското образование през 19. век. Това е преломен за Китай период, маркиран от разпада на феодалното семейство 大姓 – основата и пазителя на моралните устои на китайското общество в продължение на хилядолетия. Това предполага необходимостта да се търсят и внедряват нови образователни идеологии, които да отговорят на новите нужди на обществото и да изградят връзка „между училищната система и производството, обществото, съвременната наука и култура“ (Пак там, 19).

Настоящият материал ще допълни казаното дотук, като направи опит да представи съдържателната страна на домашното възпитание, доколкото то е основен фактор за образованост на съществена част от китайското население през обширния период от 1. – 2. в. н.е. до началото на 19. век.

„Идеологиите, свързани с възпитанието на личността, са неразделна част от древно китайската философия. Учителите в древността са част от различни философски школи – конфуцианство (儒家), моизъм (墨家), даоизъм (道教), легизъм (法家). Водеща роля в историята на китайското образование обаче изиграва конфуцианството, тъй като теорията и практиката на процеса на възпитание у конфуцианците се вписва най-добре в държавното устройство на страната и е теоретически най-добре обоснована.“ (Пак там, 17 – 18). Образователните и възпитателните форми, възприети от китайското общество са насочени към „съзнателно въздействие върху човешката природа“ с цел изграждане на идеалната личност (Цончева 2020). И тъй като природните заложби и дадености на отделния човек не се възприемат като ключов фактор за изграждането му като личност, то „фокусът пада върху неограничените възможности на възпитателния процес“ (Пак там, 18).

Съществена предпоставка за утвърждаването и съхраняването на сравнително устойчива ценностна система в китайското общество през посочения по-горе порядъчно обширен времеви диапазон е консерватизмът на китайците. Корените на този консерватизъм можем да търсим в няколко посоки, като най-пряко свързана с настоящата тема е добре развитата и стриктно йерархизирана семейна система. „От най-ранна детска

възраст на всеки китаец се внушава идеята за това, че в „голямото семейство“ бащинската власт принадлежи на императора, а в „малкото“, част от което е и самият той – на главата на семейството. Бащата е „наместник“ на императора и разрушаването на семейните устои се възприема като разрушаване на устоите на държавата.“² (Сидихменов 2003: 335). При тази стройна и стриктно разписана йерархична система на китайското общество, чиято устойчивост зависи пряко от стабилността на отделното семейство – само по себе си проекция на държавата, съвсем естествен е стремежът за съхраняване и поддържане на онези норми и правила, благодарение на които съществува този ред.

В „Бит и душевност на моя народ“ Лин Ютан споделя, че семейната система е „тъй добре определена и организирана, че е било невъзможно човек да забрави родословната си принадлежност“ (Лин 2015: 59) и дори я определя като „форма на обществено безсмъртие“, сродна с религията и подсилвана от ритуалната почит към праотците (Пак там). Основен за обучението на китайските ученици, неслучайно, е древният текст 《百家姓》 или в буквален превод „Фамилните имена на сто рода“, написан през 10. век и заучаван наизуст (текстът е представен малко по-подробно в предходна публикация – вж. Цончева 2021: 24 – 36).

Друг фактор за консерватизма на обществото е изконният стремеж на китайците към поддържане на баланс, на „равновесие между цивилизацията и примитивните житейски навици“ (Лин 2015: 62). Както посочва Лин Ютан, твърде вероятна причина за проповядването от поколение на поколение и в поезията, и в живописа, и в литературата „връщане към селските поля“ (Пак там) е трайно утвърдената чиновническа изпитна система, която е „дала възможност за непрекъснат поток на таланти от селата към градовете“, оттам и на факта, че управляващата класа „не само произхождала от селата, но също така се завръщала в селата, при което селският начин на живот бил считан за идеалният“ (Пак там, 61). Близостта с природата се възприема като основа за поддържане на физическо и морално здраве. Не на последно място този консерватизъм е предпоставен и поддържан и от тясното вплитане на семейната система и селския начин на живот.

Предпоставка за съхраняване, популяризиране и предаване от поколение на поколение на основни ценности и норми на поведение в обществото и семейството са редица произведения на прочути китайски учени. Тези произведения бихме причислили по принцип към различни жанрови форми (дидактични есета, форми на епистоларната литература и др.), по

² Преводът от руски е на автора.

своето съдържание и идейна насоченост обаче те попадат в специфичния и характерен за класически Китай жанр 家訓 или „семейни наставления“. Творбите в този жанр са ориентирани към запазване и възпитаване в най-здравото нравствено наследство на китайския народ – семейните идеали на трудолюбието, пестеливостта и простия живот (Пак там). Както споделя Лин Ютан, „Може да изглежда забавно това, че Дзън Гуофан [曾国藩 (1811 – 1872)]³ – велик генерал и пръв министър на своето време – в семейните писма до своите деца и племенници непрестанно ги предупреждава за разпуснатостта и прахосничеството и ги съветва да садят зеленчуци, да отглеждат свине и да торят нивите си, а това увещание за пестеливост и трудолюбие се дава с изричната цел семейното благополучие да продължи във времето.“ (Пак там, 63). В този аспект, след като простотата „има свойството да поддържа дълговременно семейното благополучие, то тя би могла да допринесе и за пребъждане на националната цялостност. За Дзън Гуофан е било очевидно, че „семействата на държавни служители, в които децата усвояват навика да живеят скъпо, се радват на благополучие само за едно или две поколения; семействата на търговци, които са работливи и пестеливи, могат да просперират три или четири поколения; семействата, които обработват земята и се учат на книги, навиквайки на простота и внимателен живот, се радват на благоденствие пет или шест поколения, а семействата, в които са налице добродетелите на почитта на децата към родителите и приятелските чувства, се радват на благополучие от осем до десет поколения.“ (Пак там, 64). „Ето защо“, казва Лин Ютан, „Дзън счита „отглеждането на риба, отглеждането на свине, саденето на бамбук и саденето на зеленчуци“, за „четирите неща, които не трябва да бъдат пренебрегвани. От една страна, по този начин поддържахме традицията на прадедите си, а от друга, всеки, който откъм улицата погледне през оградата на дома ни, ще има чувство за живот и растеж и чувство за благоденствие, когато влезе в двора ни... От тези четири неща можеш да установиш дали едно семейство процъфтява, или върви надолу.“ (Пак там).

Вероятно едно от най-ранните произведения, което предшества по-нататъшната поява на жанра дзясюн 家訓, е „Наставления за жените“ 《女诫》. Авторката Бан Джао 班昭 (1. – 2. в.) споделя: „моите поучения са лишени от първооснова“, т. е. няма предшестващи подобни трудове, от които тя да се ръководи при съставянето на тези „правила за поведение на жените“ („Древнокитайска литература...“ 2017: 257). Преводът на български език на „Наставления за жените“ е дело на проф. д-р Бора Беливанова

³ Поставеното в [] е бележка на автора.

и с известни съкращения, е поместен в „Древнокитайска литература – христоматия“.

Бан Джао е родена около 42 г. и е по-малката сестра на Бан Гу 班固 (32–92 г.), „първият, създал образец на династийна история в Китай“ (Пак там, 256). Потомка на род учени, които в продължение на три поколения служат на императорския двор, Бан Джао е възпитавана и обучавана в домашни условия от родителите си. Майка ѝ е високо образована, а баща ѝ – Бан Бяо е известен държавен служител и учен, който се заема да допълни липсващата информация за управлението на император У-ди (след 101-ва г. пр. н. е.) в „Записки на историка“ 《史记》 на Съма Циен. Бан Джао е на осем години, когато баща ѝ умира, оставяйки незавършен своя труд (New World Encyclopedia Ban Zhao., pass.). С довършването му, първоначално, се заема Бан Гу, който бива замесен в дворцови интриги и екзекутиран. През 92 г. императорът възлага на Бан Джао завършването на „История на Западна Хан“ 《前汉书》, като ѝ предоставя достъп до всички книги и архиви в Императорската библиотека Дунгуан (Kang-i Sun 2010, 128). Бан Джао е и наставница на Дън Суей, която по-късно става регент на малолетния си син, възкачен на престола през 106 г. Освен историк Джао е и учител. Тя преподава текста на „История на Западна Хан“, тъй като е труден за възприемане от повечето читатели (USC US-China-Institute Lessons for., pass.). Заради познанията ѝ към Бан Джао често се обръщат с Цао Дагу 曹大家 (специфично четене), по фамилното име на съпруга ѝ и почтителното обръщение към начетени и особено талантиливи жени.

Периодът на Западна Хан (2. в. пр. н. е. – 1. в.), когато се появява текстът е свързан с издигането на конфуцианството до идеологическо-политическа основа на империята. Според конфуцианския патриархален морал и теорията за Ин и Ян съществуват норми, от които се ръководи обществото – владетелят (Ян) управлява подчинените си (Ин), бащата (Ян) наставлява сина (Ин), а съпругът (Ян) – съпругата (Ин) (Мандова 2014: 61). Въпреки че наставленията са насочени към жените с идеята у тях да бъдат възпитани определени етични и морални норми, съответстващи и утвърждаващи конфуцианските ценности, текстът е интересен и от гледна точка на настоящото изследване. В него се посочват основни личностни и семейни ценности, регламентират се взаимоотношенията между съпругата и съпруга, между снахата, свекъра и свекървата.

Жените, съгласно „Ритуала и Закона“ („Древнокитайска литература...“ 2017: 258) са възпитавани в трудолюбие, усърдие и прилежност („момичето трябва да бъде научено да се труди, че главното му качество е усърдието“; „късно да си ляга и рано да се залавя за работа; да не се дърпа

от труда от изгрев до залез“; „да не се отказва от тежестите, започнатото да завършва докрай и грижливо, както трябва“ (Пак там), в скромност и смирение, отстъпчивост и почителност: „да бъде отстъпчива и почителна; да дава първото място на другите, а тя самата да остава назад; да не изтъква достойнствата си и да не показва недостатъците си“ (Пак там); „главното при усъвършенстването (на жената) е възпитаването на почителност и покорство... пътят на почителност и покорство е закон за поведението на жената. Защото почителността не е нищо друго, освен сдържаност, а покорството не е нищо друго, освен снизходителност.“ (Пак там, 259); в уравновесеност, целомъдрие и нравствена устойчивост: „Оня, който притежава сдържаност, той е умерен; на оня, който е снизходителен, са присъщи почителността и унижеността.“ (Пак там); „да има подобаващо и достойно поведение, когато служи на своя съпруг; да опазва чистотата и целомъдрието си“ (Пак там, 258); „ако, излизайки от къщи, тя няма да си слага червило и белило, а в къщи няма да се гизди, няма да се смесва с тълпата или пък да гледа през прозореца – такава жена аз ще нарека уравновесена и притежаваща съсредоточеност на душата.“ (Пак там, 261). Авторката на наставленията не пропуска да отбележи разликите в природата на мъжа и жената – „Както коренно се различават ин и ян, така е различно поведението на мъжа и жената. Ян изявява (добродетел) в твърдостта, а ин – в мекотата“ (Пак там, 259). Дълбокият смисъл на „Небето и Земята“, който по думите на Бан Джао представлява и „великият дълг в живота на човека“ е „в съединяването на силите ин и ян“ (Пак там, 258) и постигането на хармония и „общуване с небесните духове“ (Пак там). Неприкосновеността на семейния съюз се утвърждава и от съдържачото се в конфуцианската канонична класика „Книга на песните“⁴, която започва „със сватбената песен „Летят гъски“ (Пак там), т.е. „Ритуалът възпява общуването между мъж и жена“ (Пак там). По-нататък в текста откриваме и напътствия, насочени към семейния живот – „Любовта между съпруг и съпруга трябва да бъде до гроб.“ (Пак там, 259); „дългът повелява съпруг и съпруга да живеят стоворно, а благоразумието им повелява да споделят любовта.“ (Пак там, 260); „...жената трябва да притежава съсредоточеност на душата и твърда решимост да задоволи желанието на съпруга си.“ (Пак там, 261); „...съпругата трябва да се стреми да спечели благоразположението на мъжа си“ (Пак там). При все че положението на жената в обществото

⁴ „Книга на песните“ (《毛诗》 „Маошъ“ или 《诗经》 „Шъдзин“, неизв. – 2. в. пр.н.е.) е най-ранният песенно-поетичен сборник, част от конфуцианското Петокнижие, т.е. от конфуцианския канон, който векове наред е наизустяван при подготовка за държавните изпити.

и в семейството, съгласно конфуцианството е „нисше“ (Пак там, 257) и тя трябва „да бъде принижена и смирена прислужничка (на своя господар)“ (Пак там, 258), като следва „пътя на почителност и покорство“ (Пак там, 259); Бан Джао смята, че както синовете са наставлявани и обучавани „чрез преданията (Шудзин) и Летописа“ (Пак там), така и дъщерите трябва да бъдат възпитавани, за да могат „(по-късно)... да служат на съпрузите си...“ и „да изпълняват Ритуала и дълга“ (Пак там). Законите на Ритуала, според Бан Джао, трябва да бъдат разширени и да обхванат обучението и на момичетата („Защо тези закони да не се разширят и да не станат общо правило (и за момичетата)?“ (Пак там), така както повеляват момчето да бъде обучавано да чете и пише, когато то навърши осем години, а на петнайсет да бъде изпратено на училище (Пак там).

Ключови за жанра *дзясюн* и изключително популярни са появилите се няколко века по-късно 《颜氏家训》 „Наставления към рода Йен“⁵. Авторът Йен Джътуей 颜之推 (531 – 591) е учен, калиграф, художник, музикант и чиновник на държавна служба, който в периода на Северните и Южните династии (南北朝) служи в четири китайски царства: на южната династия Лян (梁朝), на Северна Ци (北齐), Северна Джоу (北周) и обединилата ги впоследствие династия Суей (隋朝) (New World Encyclopedia Yan Zhitui., pass.). Този период, определян като „Ранно средновековие“ е печално известен в китайската история като време на преселения, насилие, разединение, но и като време на културни нововъведения и художествени постижения.

„Наставления към рода Йен“ е считано за най-влиятелното и най-цялостното произведение, насочено към семейното възпитание в Китай. То е и първото в този жанр с обема на отделна книга. В двадесет глави Йен Джътуей разглежда не само взаимоотношенията между хората, но и теми, свързани със себеусъвършенстването и образованието, въпроси от литературата, изкуството, живота и смъртта. „От дистанцията на петнадесет века и днес отчетливо чуваме гласа на баща и мъж, чийто живот преминава в едни от най-метежните години от китайската история, мъж със стремеж да съхрани семейството си и като физическо оцеляване, и като душевно благополучие, и като социален статус“⁶ (Tian 2021: 12).

⁵ В заглавието е използван терминът 氏 от 氏族 *шъдзу*, който би могъл да се преведе като *клан* и обхваща всички родственици по майчина линия (Лю Съмиен 2022: 18). В превод на английски език заглавието на *Наставленията* 《颜氏家训》 се среща като “Admonitions for the Yan Clan”, “The Family Instructions of Yan Family”, “The Family Counsels of Mr. Yan” и “Family Instructions”.

⁶ Авторът си е позволил да предложи по-свободен превод на текста от английски език.

Цялото произведение е написано като обръщение на един баща към своите синове. Почти във всеки абзац срещаме фразата „вие, момчета“ (*rucao* 汝曹 или *ercao* 尔曹). Това е откровеният разказ на Йен Джътуей, в който той споделя тегобите на своя живот, лошите решения и простъпките си с идеята да предпази синовете си и да им помогне да съхранят себе си и семейството. В младите си години Йен се слави със слабост към алкохола и с поведение извън общоприетите рамки. Останал без родители едва на осемгодишна възраст⁷, той е отгледан от двамата си по-големи братя, към които не пропуска в *Наставленията* да отдаде нужната благодарност. На единадесет Йен Джътуей заедно с други ученици изучава текстовете на *Лаодзъ* и *Джуандзъ* под ръководството на принц Сяо И. По сведения от биографията му⁸ не проявява интерес към метафизиката и продължава семейната традиция в изучаване и изследване на „Ритуали на Джоу“ 《周礼》 и коментара към историографския паметник „Пролети и есени“, известен като „Дзуоджуан“ 《左氏春秋》. Йен Джътуей е автор на няколко произведения с лингвистична насоченост, никое от които не е запазено в своята цялост. Отделни глави от „Наставления към рода Йен“ са възприемани като „находки“ (Tian 2021: 40) за лингвистиката и фонологията и въпреки че част от наблюденията му са подлагани впоследствие на критика, те са ценни от гледна точка на информацията, която предоставят за развитието на научното знание в Китай от периода на Ранното средновековие. Любопитен факт, свързан с това произведение, е, че в него за пръв път именно Йен Джътуей споменава използването на хартията за хигиенни нужди: „Ако стар лист хартия съдържа фрази и принципи от Петте класики или имената на достойни мъже, не бих посмял да го използвам за непочтени цели.“

Интересен от гледна точка на образованието и възпитанието в Китай през вековете е фактът, че Йен Джътуей не е отдаден на конфуцианските идеи и първоосновата на стремежите му да предаде своя опит и знания на бъдните поколения от рода му не можем да търсим в конфуцианството.

⁷ В оригинала, както отбелязва и Тиен Сяофей, възрастта е посочена съгласно китайската традиция за пресмятането ѝ, според която се раждаш на една година и към нея с настъпването на Китайската нова година, а не на рождения ти ден, се добавя следваща. В текста се казва, че Йен Джътуей остава без родители на девет, т. е. приблизителната му възраст тогава е осем години.

⁸ Биографии на Йен Джътуей има в две династийни истории – „История на Северна Ци“ 《北齐书》, дело на Ли Байяо 李白药 (564–647), син на изтъкнатия писател и високопоставен държавен чиновник от периода на Северна Ци/Джоу/Суей Ли Дълин 李德林 и в „История на Северните династии“ 《北史》 със съставител Ли Йеншоу 李延寿 (ок. 620 – ок. 650), син на Ли Дашъ 李大师 (570–628) (Tian 2021: 616).

„Йен Джътуей отделя цяла глава в убеждаване на синовете си да се придържат към вярата в будизма:

Нашият род се е посветил на будизма от поколения; и вие трябва да се отнасяте сериозно и отговорно към това. Чудесните доктрини са цялостно изложени в различни сутри и абхидарми и аз няма да успея тук да ги преразкажа накратко. Боя се само, че вие, момчета, все още не сте напълно укрепнали в своята вяра, така че ще повторя своята заръка.

Като прагматичен човек, Йен признава, че определени неща, като „ловуването и битките, физическите наказания и смъртното наказание“ произтичат от човешката природа и затова не могат да бъдат изкоренени отведнъж, но е убеден, че те трябва да се регулират, за да не бъдат прекомерни, като подчертава

Колко заблуден е този, който се кланя пред княза на Джоу и Конфуций, но обръща гръб на будизма!“ (Tian 2021: 26).

Въпреки категоричните заявления на Йен Джътуей по отношение на религиозния си уклон и фактът, че части от *Наставленията* са поместени в будистки сборници като 《广弘明集》 „Разширен сборник за разпространение на просветлението“, съставен от монаха Даосюен 道宣 (596–667) и 《法苑珠林》 „Горски перли в градината на дхарма“ от друг монах Даошъ 道世 (ок. 683), в духа на китайската традиция през годините се наблюдава силно желание той да бъде представен като отдаден конфуцианец. Според Тиен (Tian 2021) на будизма като религия, възприета отвън, се гледа с недоверие и скептицизъм от мнозина и тази тенденция се засилва в по-късния имперски период, когато неоконфуцианството се превръща в държавна идеология с огромно влияние върху китайския образован елит. Това е причина и за изменението на текста на „Наставления към рода Йен“ в някои по-късни преписи, предимно тези от периода на династия Мин, и по-късните, които се опират на тях. Анотираният превод на Тиен е по печатната версия на Бао Тинбо 鲍廷博 (1728–1814) – известен колекционер на книги, който описва изданието като „препис на точното копие (影钞) на изданието от династия Сун, част от колекцията 《述古堂》”⁹ (Tian 2021, xli) и това на Лу Уънчао 卢文弨 (1717–1795), и двамата живели в периода на последната китайска династия (Цин 清朝, 1644–911).

По-долу предлагам превод от китайски и английски (по превода на Тиен Сяофей, Tian 2021) на избрани откъси от раздела 教子第二 „Възпитаване на децата“.

⁹ 《述古堂》 е колекция, събрана от Циен Дзън 钱曾 (1629–1701) – колекционер на книги, преводач и изследовател на по-стари издания, с особен интерес към различните им редакции. (Бел. авт.)

教子第二 „Възпитаване на децата“

II.1.

Онези, които са с най-висока интелигентност постигат съвършенство без поучения, но е безполезно да поучаваш онези, които са крайно глупави. Що се отнася от тези по средата, те не научават нищо без обучение.

II.2.

В древни времена премъдрите владетели са следвали метода на пренаталното обучение: а именно, жените, които са били бременни, е трябвало да прекарват три месеца в отделна постройка; те не трябвало да гледат неподходящи неща или да слушат неподходящи звуци, а трябвало да съобразяват речта си с подходящия етикет. Тези правила са били изписани върху нефритена пластина и съхранявани в метален шкаф. Когато синът е още в ранна детска възраст, учителят или наставникът му, който е добре запознат с принципите на синовна почит, човеколюбие, правилата за поведение, съгласно ритуала и праведността, трябва да започне да го напътства и обучава в тези принципи. Въпреки че обикновените хора не са в състояние да направят това, те все пак трябва да започнат да възпитават детето веднага щом то стане осъзнато и започне да разпознава изразенията на лицата на родителите си и да разбира кога изразяват доволство и неодобрение. Детето трябва да прави това, което родителите му казват, и да престане, когато родителите му кажат да спре. Така обучено, след няколко години детето ще успее да избегне телесното наказание. Ако родителите са строги, но любящи, синът или дъщеря им естествено ще изпитва страхопочитание към тях и ще действа с внимание, и ще се формира чувство на синовна почит.

II.3.

Виждал съм много родители да действат по друг начин, тъй като обичат децата си, но не ги учат на правилно поведение. Вместо това те ги задоволяват и ги оставят да ядат, пият и да действат, както им се иска, като ги хвалят, когато трябва да ги смърят, и им се усмихват, когато трябва да ги порицаят. Когато децата им пораснат, смятат, че така е правилно да бъде. Ако родителите се опитат да контролират детето, след като вече у него са формирани навиците на арогантност и ненавист, към този момент те вече няма да имат власт [над детето] дори да го пребият до смърт; техният гняв ще нараства ден след ден, но

това само би увеличило негодуванието на детето. Такова дете в крайна сметка няма да постигне добро. Както е казал Конфуций, „Това, което човек научи в детството, се превръща в негов вроден нрав; навиците, които човек формира, стават негова втора природа.“ Една поговорка гласи, „Възпитавай жена си, докато е още млада булка; възпитавай сина си, докато е още пеленаче.“ Колко верни са тези думи!

II.4.

Ако родителите са неспособни да възпитат сина си или дъщеря си, това не означава, че те искат да водят децата си към лошо поведение или злодеяния; това е просто, защото те не могат да понесат да разстройват децата си с гневни изобличения или да причиняват болка на тялото им чрез телесно наказание. Такива родители трябва да мислят за лечението на болестта като за метафора: как може човек да не спаси болното си дете с лекарства и игли? Те също трябва да разберат, че онези родители, които усърдно наставляват и възпитават децата си, нямат желание да нараняват собствената си плът и кръв, но го правят само защото няма друг начин.

II.7.

Отношенията между баща и син не бива да бъдат разрушени от фамилиарност; любовта към плътта и кръвта не трябва да бъде омърсена от непринуденост. Когато [любовта]¹⁰ е твърде непринудена, родителската обич и синовната почит не успяват да се срещнат; когато [бащата и синът] са твърде близки, се ражда чувство на неуважение. За онези с официално уговорени срещи бащата и синът трябва да обитават различни стаи – това е начинът да се избегне фамилиарността.¹¹ Детето се отнася към неудобството на родителите като към сърбеж или болка, повдига завивката им и поставя калъфки на възглавниците; това е начинът да се избегне непринудеността.¹²

¹⁰ Поставеното в [] на две места в този раздел е бележка на автора.

¹¹ „За онези, които заемат държавна длъжност, баща и син не бива да живеят заедно, това е начинът да се избегне фамилиарността.“ – това е почти дословен цитат от „Книга на ритуалите“, един от конфуцианските канони. Следващото изречение е поучение от същото произведение.

¹² „Книга на ритуалите“ (*Li ji*) поучава детето да се отнася с внимание към неудобство на родителите и да оправя леглото им след като станат сутрин.

II.8.

Някой ме попита: „Чън Кан иска да научи защо благородният мъж стои на разстояние от сина си?“¹³ Аз отговорих, „Наистина е така. Това означава, че благородният мъж не възпитаваша сам сина си. „Книга на песните“ съдържа думи на косвена критика; „Записки за ритуалите“ предупреждава за ревност и подозрение; „Книга на преданията“ съдържа записи за въстания и безредици; в „Пролети и есени“ са направени язвителни коментари за покварени дела; „Книга на промените“ разкрива образите на всички неща; нито едно от всичко това не е подходяща тема за разговор между баща и син, ето защо благородният мъж не възпитаваша сам сина си.“

II.10.

Родителската любов рядко се разпределя поравно между всички деца и това от древни времена до днес е довело много беди. Човек естествено обича и се възхищава на достойните и талантливите синове, но трябва да изпитва състрадание към неразумните и глупавите. Ако родителят е отдаден на един от синовете, то в желанието си да го облагодетелства, ще му навреди. Смъртта на Гун Шу¹⁴ е в действителност причинена от собствената му майка; убийството на принц Джао е предизвикано от собствения му баща. Целият род на Лиу Бяо е унищожен, а Юен Шао изгубва войските и владенията си.¹⁵ Тези случаи могат да послужат като знаци и примери за нас. (Тian 2021: 9–19)

От превода на откъса от втори раздел на „Наставленията“ става видима високата ерудиция на автора. Той познава в детайли конфуцианската класика и често се позовава на тези паметници. Отделни изречения от конфуцианската „Книга на ритуалите“ и цитати от Конфуций са пълноценно вплетени в поученията на Йен Джътуей. Авторът сравнява възпитанието с лечението на болест, а методите на възпитание с лекарствата

¹³ Чън Кан 陈亢 е ученик на Конфуций. Тези думи са от притча за Чън Кан и Кун Ли (синът на Конфуций), записана в 《论语》 – „Беседи и съждения“.

¹⁴ Гун Шу преpraща към Шу Дуан (вж. бележка към II.96); Гун е неговото феодално владение. Принцът на Джао е Лиу Жуи 刘如意 (195/194 пр.н.е.), по-малкият син на Лиу Бан 刘邦, императора създал династия Хан и приел името Гаодзу 高祖 (ок. 202 – 195 г. пр.н.е.). Гаодзу обичал безумно Жу-и и искал да направи него свой наследник вместо първородния си син от законната си съпруга, императрица Лю. След смъртта на Гаодзу императрица Лю убива Жу-и.

¹⁵ Лиу Бяо (142–208) и Юен Шао (142–202) са военачалници от края на династия Източна Хан. И двамата толерирали по-малките си синове пред първородните си наследници, което довело до конфликт между тях и отслабило семейството.

и иглите за акупунктура – и възпитанието, и лечението могат да бъдат не дотам приятни, но са изключително важни за бъдещото благоденствие на подрастващите. Йен съветва възпитанието да започне в най-ранна детска възраст, тъй като през годините се е убедил в смисъла на думите на Конфуций: „Това, което човек научи в детството се превръща в негов вроден нрав; навиците, които човек формира стават негова втора природа.“ (II.3) и същевременно предупреждава за прекомерната близост и прекомерната любов към децата, които в крайна сметка вместо да ги облагодетелстват ще им навредят (по II.10).

В заключение, както Тиен Сяофей отбелязва, „Наставления към рода Йен“ е едно от малкото произведения от Ранното китайско средновековие, които и до ден-днешен се адаптират за широката аудитория на съвременен китайски език и са преиздавани многократно. Този факт доказва приемствеността между поколенията и ни помага да оценим влиянието, което подобни произведения оказват върху китайското общество през вековете. А ние, също както и Съмърсет Моъм, ще продължим нашето пътешествие в преравяне на цивилизационните пластове „с убеждението или, по-скоро, с надеждата, че екзотичният Друг... е съхранил някак изгубената форма на Аз-а“ (Petkov 2020: 142 – 143).

Библиография

Древнокитайска литература – христоматия. Състав. и превод: Бора Беливанова. Велико Търново: Фабер, 2017. [**Drevnokitayska literatura – hristomatia.** Sastav. i prevod: Bora Belivanova. Veliko Tarnovo: Faber, 2017.]

Лин Ютан 2015: Лин Ютан. Бит и душевност на моя народ. Прев. от английски и китайски език Петко Хинов. София: Изток-Запад, 2015. [**Lin Yutang 2015:** Lin Yutang. Bit i dushevnost na moya narod. Prev. ot angliyski i kitayski ezik Petko Hinov. Sofia: Iztok-Zapad, 2015.]

Лю Съмиен 2022: Лю Съмиен. История на Китай (социокултурни аспекти). 中国文化史. Прев. от кит. ез. Ради Узунов, Евелина Хайн. София: Български бестселър, 2022. [**Lyu Samien 2022:** Lyu Samien. Istoria na Kitay (sotsiokulturni aspekti). 中国文化史. Prev. ot kit. ez. Radi Uzunov, Evelina Hayn. Sofia: Balgarski bestselar, 2022.]

Мандова 2014: И. Мандова. Културата на китайската епоха Тан (618 – 907). Непознатата екзотика – Ч. 1. Велико Търново: Фабер 2014. [**Mandova 2014:** I. Mandova, Kulturata na kitayskata epoha Tan (618–907). Nepoznatata ekzotika. Veliko Tarnovo: Faber, 2014.]

Сидихменов 2003: В. Я. Сидихменов. Китай: страницы прошлого. Смоленск: „Русич“, 2003. [**Sidihmenov 2003:** V. Ja. Sidihmenov. Kitaj: stranicy proshlogo. Smolensk: „Rusich“, 2003.]

Цончева 2020: П. Цончева. Морални ценности, залегнали в образованието в България и Китай (19. век). – В: Сборник с доклади от международна научна конференция на тема „Дипломатически, икономически и културни отношения между Китай и страните от Централна и Източна Европа“, В. Търново: Фабер, 2020, с. 11 – 26. [**Tsoncheva 2020:** P. Tsoncheva. Moralni tsennosti, zalegnali v obrazovaniето v Bulgaria i Kitay (19. vek). – V: Sbornik s dokladi ot mezhdunarodna nauchna konferentsia na tema „Diplomaticheski, ikonomicheski i kulturni otnoshenia mezhdu Kitay i stranite ot Tsentralna i Iztochna Evropa“, V. Tarnovo: Faber, 2020, s. 11 – 26.]

Цончева 2021: П. Цончева. Образованието в Китай през вековете – кратки бележки. – В: Сборник с доклади от международна научна конференция на тема „Дипломатически, икономически и културни отношения между Китай и страните от Централна и Източна Европа“, В. Търново: Фабер, 2021, с. 24 – 36. [**Tsoncheva 2021:** P. Tsoncheva. Obrazovaniето v Kitay prez vekovete – kratki belezhki. – V: Sbornik s dokladi ot mezhdunarodna nauchna konferentsia na tema „Diplomaticheski, ikonomicheski i kulturni otnoshenia mezhdu Kitay i stranite ot Tsentralna i Iztochna Evropa“, V. Tarnovo: Faber, 2021, s. 24 – 36]

Kang-i Sun, Stephen Owen 2010: The Cambridge History of Chinese Literature. Vol. 1 to 1375. New York: Cambridge University Press, 2010.

Petkov 2020: Pavel Petkov. Representations of China in Twentieth-century Anglophone Travel Writing. Veliko Tarnovo: IVIS, 2020.

Tian 2021: Tian Xiaofei. Family Instructions for the Yan Clan and Other Works by Yan Zhitui (531 – 590s) 颜之推集. Transl. and annotation by Xiaofei Tian, editor: Paul. W. Kroll. Library of Chinese Humanities, Boston/Berlin: Walter de Gruyter Inc., 2021

Интернет ресурси:

New World Encyclopedia: Ban Zhao (Biography) Available at: https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Ban_Zhao [Accessed on: January 2023]

New World Encyclopedia: Yan Zhitui (Biography) Available at: https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Yan_Zhitui [Accessed on: January 2023]

USC US-China-Institute: Lessons For Women, Ban Zhao [Pan Chao, Ca. 45–116] Available at: <https://china.usc.edu/lessons-women-ban-zhao-pan-chao-ca-45-116> [Accessed on: January 2023]